

© 2003 р. **К. К. Жоль**

Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЕДМЕТНУ ОБЛАСТЬ І МЕТОДИ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

“Філософія права” – це не зовсім точна назва для тієї області теоретичних досліджень, де перетинаються наукові інтереси філософів і юристів. Іноді говорять про перетинання світоглядної проблематики, віддаючи перевагу філософії. Однак, як свідчить науковий досвід, сучасна юриспруденція має власну теоретичну самосвідомість і не має потреби в особливому філософському світогляді, що нібито забезпечує широту і глибину розуміння предметів, досліджуваних юристами. До того ж залишається відкритим питання: про який філософський світогляд іде мова?

Існує багато філософських напрямків і шкіл, що розробляють свої картини світу. Скажімо, марксистки затверджують власне “єдино правильне вчення” як світоглядну основу наукового пізнання і практичних дій. Екзистенціалісти, феноменологи, неотомісти і т. д. претендують на винятковість власного світорозуміння. Хто правий? Кому віддати перевагу? Який критерій істинності світогляду? І чи так уже необхідно шукати деякий абстрактний та універсальний (для всіх часів і народів) світогляд, здатний служити фундаментом для конкретно-наукових знань?

На думку академіка В.І. Вернадського (1863–1945), варто відрізнити науковий світогляд від філософського світогляду. Тут необхідно підкреслити таке: головна відмінність між цими світоглядами полягає в тому, що науковий світогляд не конструється штучно деякими привілейованими “фахівцями” у даній області теоретичної рефлексії, а формується природно-історично, начебто саме собою, тоді як філософський світогляд у рамках визначених напрямків і шкіл створюється цілком свідомо.

Поняття “науковий світогляд” не є синонімом поняття “істина”. Різні світоглядні системи не повинні оцінюватися однобоко – тільки за мірками істини, тим більше, що істина не є застиглим абсолютом. Скажімо, уявлення Клавдія Птолемея (біл. 90 – біл. 160) про Космос входило до складу наукового світогляду певної епохи, вважалося істинним і сприяло досягненню практичних результатів. На даний час у науковому світогляді існують компоненти, які настільки ж мало відповідають дійсності, як мало їй відпові-

дала птолемеївська система епіциклів. Тому, говорячи про характерні риси наукового світогляду, необхідно насамперед указати на можливість оцінки за мірками наукової істинності явищ об'єктивної дійсності, доступних науковому вивченню. У даному випадку мається на увазі визначене *відношення* суб'єкта, що пізнає, до навколишнього його світу, при якому кожне явище цього світу знаходить своє пояснення, що не суперечить основним науковим принципам, що панують у ту чи іншу епоху [1, с. 43].

Не можна забувати про те, що в основі наукового світогляду лежать *методи* наукової праці. Це і є цілком визначене *відношення* суб'єкта, що пізнає, до пізнаваного явища. Однак науковий метод не завжди являє собою інструмент, за допомогою якого конструється науковий світогляд, але він завжди є тим інструментом, яким так чи інакше *перевіряється* науковий світогляд [1, с. 44].

Як вважає Вернадський, деякі компоненти сучасного наукового світогляду були досягнуті не шляхом наукових пошуків, а ввійшли в науку ззовні – з релігії, філософії, мистецтва і т. д. У науковому світогляді вони утрималися тільки тому, що витримали пробу науковим методом. Наприклад, прагнення древніх виразити все в числах прийшло в науку з музики, з музичної гармонії. Такі настільки звичайні поняття нашого наукового світогляду, як “атом”, “матерія”, “сила”, “енергія”, “інерція” і т. п., ввійшли в цей світогляд з інших областей духовної діяльності людини, часом зовсім далеких від наукової думки. Тому відділення наукового світогляду і науки від релігійної ідеології, філософських чи ідей художньої творчості неможливе, оскільки всі ці області тісно сплетені між собою і можуть бути розділені тільки в абстракції.

Отже, якщо ми хочемо зрозуміти особливості розвитку науки, то неминує повинні брати до уваги різні прояви духовного життя людського суспільства і їхній складний взаємозв'язок.

У другій половині XIX ст., коли почала зміцнюватися і набирати силу позитивістська філософія, були започатковані спроби розмежувати науку, філософію, релігію та інші форми духовної діяльності людини. Все частіше стали лунати за-

кликати замінити світогляд релігійний чи філософський науковим. Вернадський з цим категорично не згодний. За його словами, в історії людства ніколи не спостерігалось науки без філософії. Вивчаючи історію наукового мислення, підкреслював він, ми переконуємося в тім, що філософські ідеї входять у науку необхідним компонентом.

Знаходячись усередині того чи іншого світогляду, цілком приймаючи основні ідеї і цінності відповідного світогляду, практично неможливо відокремити істинне від помилкового, хоча будь-який досить зрілий (з історичної точки зору) світогляд визначає наше відношення до істинного і помилкового, але з цього не виходить, що помилкове дійсно є помилковим, а істинне не маскує неправду. Тому з наукового погляду дуже значимим бачиться питання про світоглядні фікції та їхню інструментальну роль у практичній діяльності людей.

Фікції неминуче присутні в науковому світогляді. Вони з'являються, зникають, змінюють свою форму і зміст, додаючи науковому світогляду рухливий, динамічний характер і водночас роблячи його розпливчастим, позбавленим строгої логічної ясності в плані вираження істинного стану справ. Ось чому питання про фікції в науковому світогляді є винятково важливим світоглядним і методологічним питанням. “Справа в тім, – підкреслював Вернадський, – що ці фікції нерідко одержують форму задач і питань, тісно зв'язаних з духом часу. Людський розум неухильно прагне одержати на них визначену і ясну відповідь. Шукання відповіді на такі питання, що нерідко виникали на далекому від науки ґрунті релігійного споглядання, філософського мислення, художнього натхнення чи громадського життя, іноді служить життєдайним джерелом наукової праці для цілих поколінь учених. Ці питання служать риштуваннями наукового будинку, необхідними і неминучими при його будівлі, але потім безвісти зникаючими” [1, с. 62].

Наявність фікцій у науковому світогляді – свідчення того, що даний світогляд міняється з часом, а раз так, то зрозуміло, що тільки частина пануючих тепер ідей може перейти в науковий світогляд майбутнього.

Науковий світогляд постійно охоплено боротьбою з ідеями минулого і за ідеї майбутнього. Ця боротьба ведеться в різних напрямках (філософських, релігійних і т.д.) і на різних рівнях (емпіричному, теоретичному). Природно, що в подібних умовах не можна говорити про один монолітний науковий світогляд [1, с. 69].

Постійна зміна наукового світогляду в цілому чи в окремих його частинах складає найважливішу задачу, яку постійно повинна мати на увазі історія науки.

Розв'язуючи цю задачу, ми виявляємо досить дивні речі, а саме: часом певна істина чи точно доведений факт, ввійшовши в науковий світогляд, через якийсь час випадає з нього, замінюючи чимось сумнівним чи відверто помилковим. Відбувається регрес наукового знання, що постійно спостерігається в історії наукового мислення.

В історії науки на кожному кроці бачимо заміну істинного помилковим. Іноді можна простежити причину регресивного ходу наукового пізнання. Наприклад, у науковий світогляд вторгаються зовсім далекі від нього релігійні ідеї, що суперечать науковим істинам, але водночас є для людей у даний історичний момент цінними і непорушними.

Отже, філософія права, що апелює до філософського світогляду як істинної основи юридичної науки, не в змозі служити корисною підмогою сучасній юриспруденції, що, до того ж, володіє, як і будь-яка інша зріла наука, власним юридичним світоглядом.

Чи потрібна юридичному світогляду допомога філософського світогляду?

Ні, не потрібна, оскільки універсального філософського світогляду, що немовби витає над світоглядом різних філософських напрямків, не існує. Юрист-теоретик вправі вибирати те, що у великій мірі відповідає його ціннісним установам і орієнтирам. Але коли мова заходить про методи наукового пізнання, подібний філософсько-світоглядний релятивізм здає свої позиції під натиском вимог об'єктивності одержуваних результатів за допомогою надійних методів, що не можуть не відповідати об'єктивному стану речей.

Юриспруденція, як і будь-яка інша зріла наука, має свій теоретичний базис, що визначає її концептуальне поле, категоріальний склад, а також методи, форми і способи пізнавальної діяльності. В умовах безкризового функціонування науки вчені рідко ставлять питання методологічного характеру, тому що всю свою увагу концентрують на розв'язанні практично значущих задач. Власне кажучи, у практичній орієнтації науки і полягає її головна соціальна функція. Однак, накопичуючи знання, розширюючи сферу науково-практичного освоєння світу, наука неминуче виходить на екстраординарні задачі, розв'язання яких вимагає зовсім нових методів. У цих умовах починає зріти криза традиційного наукового світогляду. У пошуках виходу з кризової ситуації люди

науки звертаються до теоретичних і методологічних основ своїх професійних знань, намагаються знайти вади в пізнавальному інструментарії, усунути їх і удосконалити цей інструментарій. Саме в таких кризових умовах сьогодні знаходиться світова юридична думка.

Відповідно до загальноприйнятих поглядів на дисциплінарну будівлю юриспруденції, відповідно до яких вона розпадається на три основні частини (юридична догматика (догматична юриспруденція), політика права, історія права), основними компонентами юридичної науки вважаються так звані догматичні (від гр. *dogma* – думка, навчання, постанова) науки (цивільне право, цивільний процес, карне право, карний процес і т. д.), тобто в центрі наукового правознавства знаходиться догматична юриспруденція. У зв'язку з цим в юриспруденції особливо важливий метод догматичний, який іноді називають формально-юридичним, формально-нормативістським чи просто юридичним. Даний метод полягає в з'ясуванні діючих правових норм, їхньому аналізі, узагальненні, класифікації і конструюванні нових понять на основі вже існуючих у правознавстві загальних понять і визначень.

Догматичний метод у сукупності з критичним методом, що полягає в оцінці тих чи інших явищ з погляду визначеного ідеалу, утворюють те, що можна назвати юридичним мисленням (Ф.В. Тарановський).

Сьогодні, на думку більшості юристів, догматична юриспруденція вже не може бути лише юриспруденцією понять, не може задовольнятися одним лише формально-логічним тлумаченням позитивного права, але повинна бути тією чи іншою мірою соціальною юриспруденцією, тобто повинна брати до уваги ті суспільні відносини, що породжують правові норми, і ті суспільні цілі, досягненню яких вона служить. Це визначає і науковий статус її щодо нового методу в юриспруденції, яким є порівняльно-історичний метод, широко використовуваний при соціологічному підході до вивчення нормативно-правових реалій.

Центром методології догматичної юриспруденції є методи тлумачення і ясного розуміння змісту юридичних розпоряджень, що діють у даній області права, узгодження цих розпоряджень між собою за допомогою їхнього упорядкування і пошук оптимальних рішень там, де правові розпорядження не дають однозначної відповіді чи взагалі не діють.

На відміну від інших наукових дисциплін, дисципліни юридичної догматики не прагнуть описувати і пояснювати відповідну предметну область за допомогою формулювання загальних законів. Дані дисципліни не переслідують мети досягти загального (теоретичного) знання, що розкриває об'єктивні закономірності соціально-правового життя. Їхнім головним завданням є читання й адекватне розуміння правових розпоряджень, тобто предметом переважних інтересів правознавців є право як компонент догматичних наук. При цьому юристи не відмовляються від вивчення права як соціально зумовленої науки. Саме завдяки їхній ініціативі у свій час соціологія перестала бути винятково загальнотеоретичною (умоглядною) наукою і переорієнтувалася на емпіричні дослідження, а згодом галузева соціологія поповнилася соціологією права.

Філософія, як і право, – багатодисциплінарна наука (теорія і методологія наукового пізнання, логіка, етика, естетика і т. д.). Кожна з філософських дисциплін має свою досить чітко визначену предметну область дослідження, що зумовлює вибір дослідницьких методів. Саме дисциплінарна побудова науки, включаючи філософію і філософію права, дозволяє говорити не про якийсь один метод філософсько-правових досліджень, а про сукупність різних методів, включаючи емпіричні методи, широко використовувані в сфері соціології права.

Коли йдеться про філософію права та її історію, роль соціології особливо зростає по тій причині, що право – це важливий *інструмент управління людьми* зовсім різних страт. Відповідно, для плідного вивчення історії філософії права необхідне використання соціологічних знань, тим більше, що порівняльне правознавство розглядається багатьма юристами як соціологічна дисципліна, що спирається на специфічну компаративістичну методологію. Незважаючи на те, що часом важко провести вододіл між філософією права та соціологією права, важливо вибрати відповідні наукові пріоритети для того, щоб не підміняти один предмет дослідження іншим, оскільки будь-яка предметна область, що вивчається, потребує використання певних пізнавальних інструментів у тому порядку, котрий відповідає її істотним структурним властивостям.

Взаємодія філософських і юридичних дисциплін утворюють те, що можна умовно назвати філософією права. У даному випадку умовність назви пояснюється тим, що, як уже було сказано вище, сучасна юриспруденція не потребує ні в “універсальному” філософському світогляді, ні

в "універсальному" і єдиному філософському методі рішення теоретико-правових питань. Точніше було б говорити про філософські питання юриспруденції, припускаючи при цьому ті питання, що хоча і важливі для подальшого розвитку юридичної думки, але разом з тим не можуть бути вирішені винятково силами юристів. Такого роду питання не під силу і "чистим" філософам, що мають про юриспруденцію дуже неясні уявлення. Потрібне стикування філософії і права з урахуванням їх багатодисциплінарної будови. Ось тут-то і можуть допомогти фахівці з філософських питань юриспруденції. Тільки з урахуванням цього припустиме збереження традиційної назви «філософія права» для вказівки на філософські питання юриспруденції, що розв'язуються спільними зусиллями філософів і юристів.

Як професійний філософ, хотів би також вказати і на той факт, що чимало праць істориків філософії права, написаних юристами, видаються з філософського боку набагато сильнішими у порівнянні з творами деяких маститих істориків філософії. Недооцінка філософами вне-ску юристів у філософську науку викликана, швидше, професійними амбіціями й необгрунтованою зарозумілістю, що є непростачними серйозним ученим. Усе більше й більше переконуємося в тому, що співдружність юристів, філософів, соціологів і психологів сьогодні однозначно необхідна для плідного розвитку гуманітарних наук і

взаємного збагачення новими знаннями представників різних наукових дисциплін, не згадуючи вже про практичну користь у справі розв'язання соціально вагомих проблем.

Підводячи підсумки, можна відзначити таке. Необхідне відновлення філософії права в якості законної філософської дисципліни як у рамках відповідних наукових установ, так і в рамках вищої школи, оскільки без підготовки кадрів науковців і викладачів безглузді всі розмови про плідний розвиток філософсько-правової думки в колишніх республіках СРСР. Крім того, викладати філософію права у вищій школі, не спираючись на відповідну навчальну літературу, неможливо. Але такого роду навчальна література є – це своєрідне висмоктування з наукових монографій, що є результатами науково-дослідної діяльності, здійсненої, як правило, працівниками науково-дослідних установ. Тому сьогодні актуальним завданням є координація зусиль науковців з викладачами вищої школи для утвердження філософії права в якості самостійної наукової та педагогічної дисципліни.

Список літератури

1. *Вернадский В.И.* Избранные труды по истории науки. – М.: Наука, 1981.

К. К. Жоль

К ВОПРОСУ О ПРЕДМЕТНОЙ СФЕРЕ И МЕТОДАХ СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФИИ ПРАВА

Взаимодействие философских и юридических дисциплин имеет своим результатом то, что можно назвать "философия права". Сохранение такого традиционного названия возможно, как утверждает автор, только если оно используется для указания на философские вопросы юриспруденции, которые развязываются совместными усилиями юристов и философов.

К. К. Jole

ON THE ISSUE OF SUBJECT-MATTER DOMAIN AND METHODS OF THE MODERN PHILOSOPHY OF LAW

The interaction between philosophical and legal disciplines has resulted in what may be called "philosophy of law". The preservation of this traditional title is plausible, in author's opinion, only if it is used for the purposes of indication philosophical issues of jurisprudence that are resolved by joint efforts of lawyers and philosophers.

© 2003 p. Ю. М. Оборотов